

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN LOGİSTİK TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ

i.e.d., professor, Telman İ. İmanov
Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu

“İstehsal sahələri” şöbəsinin rəhbəri

telman.imanov@esri.gov.az

Murad R. Məmmədov
Lənkəran Dövlət Universiteti

“İqtisadiyyat və innovativ idarəetmə” kafedrasının baş müəllimi

muradmammedov817@mail.ru

Xülasə. Rəqəmsal iqtisadiyyatın təşəkkül tapdığı müasir şəraitdə iqtisadi resursların qlobal miqyasda məhdudluğu, insan tələbatının durmadan artması bütövlükdə dünya iqtisadiyyatını səciyyələndirən xarakterik cəhətlər olmaqla bərabər, bir çox dünya ölkələrində innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasını obyektiv zəruriyyətə çevirir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində və bazarın bu və ya digər segmentində innovasiyaların tətbiqinə yönəlik sosial-iqtisadi inkişaf paradigması bu gün hər bir ölkənin qarşısında strateji vəzifə kimi qoyulur. Bu baxımdan milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla qloballaşma və integrasiya proseslərinin gücləndiyi innovativ iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində ölkə əhalisinin müvafiq resurslarla sabit və zamanətli təminatını nəzərdə tutan ərzaq təhlükəsizliyi və onun logistik təminatı problemlərinin araşdırılması mühüm aktuallıq kəsb edir.

Açar sözlər: innovativ iqtisadiyyat, iqtisadi təhlükəsizlik, ərzaq təhlükəsizliyi, ərzaq bazarı, milli ərzaq sistemi, ərzaq bazarının logistik infarstrukturu, logistik xərclər

ПРОБЛЕМЫ ЛОГИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

д.э.н., профессор Телман И. Иманов
Министерство экономики Азербайджанской Республики
Научно-исследовательский Институт Экономики
Заведующий отделом «Производственные отрасли»,
telman.imanov@esri.gov.az

Мурад Р. Мамедов

Ленкоранский Государственный Университет

Старший преподаватель кафедры

«Экономика и инновационное управление»

muradmemmedov817@mail.ru

Резюме. В современных условиях становления цифровой экономики глобальная ограниченность экономических ресурсов и постоянный рост потребностей человека являются характерными чертами, присущими мировой экономике в целом, что делает формирование инновационной экономики объективной необходимостью во многих странах мира. Парадигма социально-экономического развития, ориентированная на внедрение инноваций в различных сферах экономики и сегментах рынка, сегодня ставится как стратегическая задача перед каждой страной

С этой точки зрения изучение вопросов продовольственной безопасности и её логистического обеспечения, направленных на стабильное и гарантированное снабжение населения страны соответствующими ресурсами в условиях формирования инновационной экономики, усиления процессов глобализации и интеграции с учетом национальных особенностей, приобретает важную актуальность.

Ключевые слова: инновационная экономика, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, продовольственный рынок, национальная продовольственная система, логистическая инфраструктура продовольственного рынка, логистические издержки

LOGISTICAL SUPPORT ISSUES OF FOOD SECURITY IN MODERN CONDITIONS

Doctor of Economic Sciences, Professor, Telman I. Imanov

Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan

The Economic Scientific Research Institute

Head of “Production Sectors” Department

telman.imanov@esri.gov.az

Murad R. Mammadov

Lankaran State University

“Economics and innovative management” department

Senior Lecturer

muradmemmedov817@mail.ru

Abstract. In the modern context of the emerging digital economy, the global scarcity of economic resources and the continuously growing human needs are not only characteristic features of the world economy as a whole, but also turn the formation of an innovative economy into an objective necessity for many countries around the world. Today, the socio-economic development paradigm focused on implementing innovations across various sectors of the economy and market segments is regarded as a strategic priority for every nation. From this perspective, considering national specificities, the examination of food security and its logistical support - aimed at ensuring the stable and guaranteed provision of the population with essential resources amid the development of an innovative economy and the intensification of globalization and integration processes is of great importance and current relevance.

Keywords: *innovative economy, economic security, food security, food market, national food system, logistical infrastructure of the food market, logistics costs.*

GİRİŞ

İqtisadi təhlükəsizlik və onun təmin edilməsi ilə əlaqədar olan məsələ milli problem hesab edilməklə istənilən dövlətin istər siyasi, istərsə də iqtisadi baxımdan strateji fokusunda durur. Təbii ki, iqtisadi təhlükəsizliyin yüksək səviyyədə təşkil və təmin edilməsi ilk növbədə ölkənin sərəncamında olan aktiv maddi və qeyri - maddi resurslardan, eləcə də bu sahədə həyata keçirilən elmi və hüquqi fəaliyyətdən birbaşa asılıdır. Ölkə iqtisadiyyatının qlobalaşdığı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya olunduğu müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərinə əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yönəldilməsi elmi nöqteyi - nəzərdən bu anlayışa çoxsaylı yanaşmaların mövcudluğunu ortaya çıxartdı. Qeyd etmək lazımdır ki, istər ölkəmizdə, istərsə də onun həüdudlarından kənarda tədqiqat aparən alimlər elmi kateqoriya kimi dəyərləndirdikləri “iqtisadi təhlükəsizlik” anlayışını iqtisadi dövriyyəyə yaxın zamanlarda daxil etmişlər. Bu onunla izah edilir ki, xarici ölkələrin iqtisadi və hüquqi nəzəriyyələrində qeyd edilən anlayışdan ümumiyyətlə istifadə edilmir. Bütün bunlarla bərabər, yalnız XX əsrin sonlarında milli və iqtisadi təhlükəsizlik problemləri rus alimlərinin bir növ tədqiqat predmetinə çevrildi. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində “iqtisadi təhlükəsizlik” anlayışı ilə müqayisədə “milli təhlükəsizlik” anlayışı daha geniş istifadə edilirdi. Bu isə ilk növbədə ənənəvi bir sistemin digər bir bazar iqtisadiyyatı sistemi ilə əvəzlənməsi - sistem transformasiyası nəticəsində obyektiv reallıqlardan doğan və reallaşdırılan iqtisadi islahatlar və bu zaman iqtisadi risk təhlükəsinin artması ilə əlaqələndirilir.

Hal - hazırda iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri son dövrlərdə aparılan elmi tədqiqatların predmetini təşkil edir. Bu sahədə yerinə yetirilən bir çox tədqiqat işlərində “iqtisadi təhlükəsizlik” anlayışına ümumi halda hər hansı təhdidlərin, yəni iqtisadi təhlükəsizlik obyektləri və subyektlərinə birbaşa və ya dolayı ziyan vurulmasına imkan yaradan şərtlər və faktorların təsirindən qorunması anlamına gələn “təhlükəsizlik” (yunan sözü olub vəziyyətə sahibolma, yəni bütün neqativ amillərdən subyektin tam müdafiə edilməsi anlamına gəlir) anlayışı kontekstində baxılır [9, səh. 8].

İstənilən təhlükədən özünü qorunmuş hesab edən insanın ruhi baxımdan sakit vəziyyətini səciyyələndirən “təhlükəsizlik” anlayışı 1190-ci ildən dövriyyəyə daxil olmuş və XVII-əsrə qədər bu anlayışdan qeyd edilən kontekstdə çox nadir hallarda istifadə olunmuşdur. Məhz XVII-XVIII əsrlərdə

“təhlükəsizlik” anlayışı sakit vəziyyət, real olaraq həm fiziki, həm də mənəvi təhlükənin olmaması, eləcə də bu vəziyyətin yaranmasına köməklik göstərən müvafiq orqan və təşkilatların əlverişli maddi, iqtisadi və siyasi şəraiti kimi təfsir olunurdu [14, səh. 12].

Müasir tədqiqatçılar “təhlükəsizlik” kateqoriyasının müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif formada yanaşırlar. Məsələn, M.İ.Dzliyev qeyd edir ki, “təhlükəsizlik” adı altında təhlükənin olmaması, yəni, ətrafdan kim və ya nələrin kim və ya nələr üçün təhdid yaratmadığı situasiya başa düşülür”. T.R.Orexovun redaksiyası ilə çap edilmiş monoqrafiyada deyilir ki, “təhlükəsizlik - cəmiyyətin destruktiv faktorlara münasibəti baxımından elə bir vəziyyətdir ki, daxili və xarici təhdid şəraitində onun maliyyə - iqtisadi sferada dayanıqlı fəaliyyətinə zəmanət verilir” [12, səh.22-23]. Bizim fikrimizcə, təhlükəsizlik anlayışı cəmiyyətdə mövcud olan istənilən halın və prosesin xüsusi keyfiyyətlərini özündə ehtiva edən fenomendir. İqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsi üzrə fundamental dərslərin müəllifi hesab edilən V.S. Sənçaqov qeyd edir ki, “hal - hazırda təhlükəsizlik adı altında sosial oqranizm və onun strukturunun həyat əhəmiyyətli maraqlarının daxili və xarici neqativ faktorlardan müdafiəsinin mövcud vəziyyəti və inkişaf ənənələri başa düşülür. Təhlükəsizlik təkcə mexanizm yox, həmçinin, şərtlər və həyat imkanları, gələcəkdə onunla əlaqədar istənilən obyektə müəyyənləşən kifayət qədər müstəqil, avtonom haldır. Təhlükəsizliyi istənilən bioloji orqanizmin həyat qabiliyyəti kimi traktovka etmək etmək mümkündür” [13, səh. 14-15].

Beləliklə, “təhlükəsizlik” anlayışına bir tərəfdən mühitə obyektin təsirlərini müəyyən edən (xarici), digər tərəfdən isə mühitin təsirlərinə münasibətdə obyektin müqavimətxassəsini xarakterizə edən (daxili) hal və ya hadisə kimi yanaşmaq mümkündür.

“İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışı dünya iqtisad elmində və praktikasında XX əsrdə təşəkkül tapmışdır. Sovet iqtisad elmində iqtisadi təhlükəsizlik dolayı formada, yəni, kapitalizmdə iqtisadi böhranların və ya dünya iqtisadiyyatında qlobal problemlərin yaranma səbəblərinin araşdırılması baxımından tədqiq edilirdi. Buradan bir daha aydın görünür ki, müstəqil dövlətlər birliyinə daxil olan dövlətlərdə iqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsi, hər şeydən əvvəl, hər bir ölkənin daxili problemlərinin açıq - aydın təzahür etdiyi və dərinləşdiyi böhran dövründə, yəni 1990-cı illərdə inkişaf etmişdir.

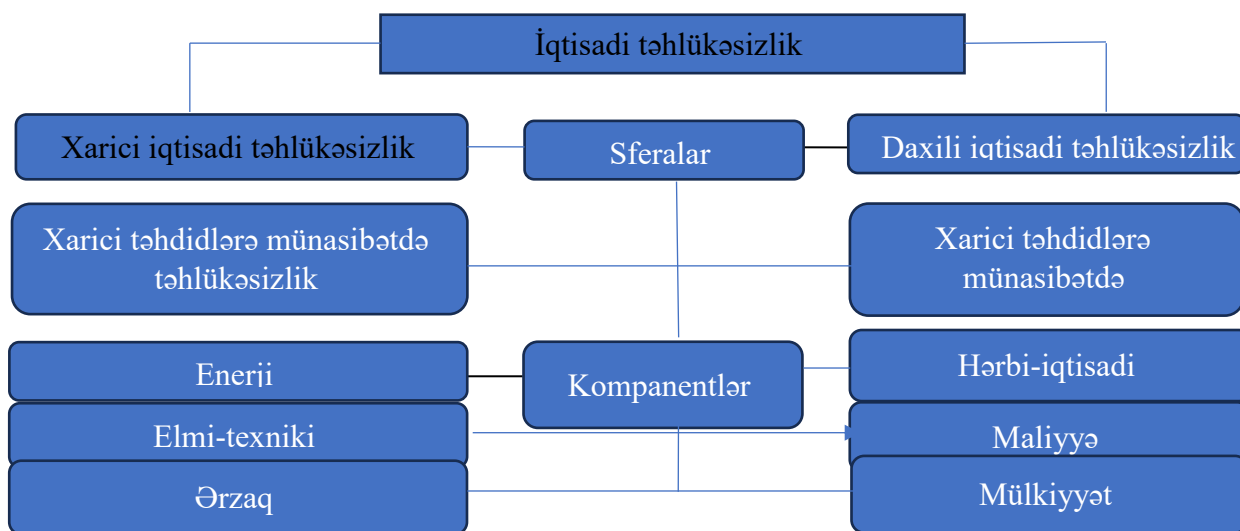
Ötən əsrin 90-cı illərində iqtisadi təhlükəsizlik anlayışının mənalandırılmasında müəssisənin daxili, o cümlədən kommersiya sirlərinin saxlanılması üçün şəraiti təmin edən dar yaşayışdan istifadə olunurdu. Heç təsadüf deyil ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi informasiyanın qorunub saxlanılması anlamına gəlirdi [10, səh 71]. Lakin informasiya təhlükəsizliyinin subyektin iqtisadi təhlükəsizliyinin mühüm və başlıca elementi olması faktını nəzərə almaqla qeyd edə bilərik ki, belə yaşayış zamanı müəssisənin fəaliyyəti üçün əsas təhlükə mənbəyi hesab edilən geniş spektrli xarici mühit amilləri və onların təsir imkanları diqqətdən kənarda qalır.

Beləliklə, bir daha aydın olur ki, baxılan problem çərçivəsində subyektin iqtisadi təhlükəsizlik anlayışının daşdığı məna yükünün yalnız kommersiya sirlərinin qorunmasından ibarət olması varinatı məqbul hesab edilə bilməz. İstehsalda böhran hallarının yaranması, dövlətin artıq əsas investor və istehsal edilən məhsulların istehlakçısı olmaması faktı subyektin iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına digər, daha geniş yaşayışın əmələ gəlməsinə impuls verdi. Eyni zamanda yeni yaşayışa uyğun olaraq qəbul edildi ki, iqtisadi təhlükəsizliyə mütəmadi dəyişən, qeyri - sabit xarici mühit amilləri də təsir göstərir.

Bu isə öz növbəsində “iqtisadi təhlükəsizlik” anlayışına yaşayışlarda daha geniş mənalandırmaların (əlvərişsiz xarici təsirlərə müqavimət göstərmək qabiliyyətini təmin edən vəziyyət) təşəkkül tapmasına yardımçı oldu. Təbii ki, belə bir yaşayış xarici mühit amillərinin təsirindən və daxili

dəyişikliklərin miqyas və xarakterindən asılı olmayaraq subyektin istənilən şəraitdə (o cümlədən əlverişsiz) dayanqılı inkişafının təmin edilməsi imkanlarını nəzərdə tutur.

“İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışının daşdığı iqtisadi məna yükünü dəqiqləşdirmək və iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin mahiyyətin təhlil etməklə onun “texniki - istehsal və texnoloji təhlükəsizlik; sosial (ictimai) təhlükəsizlik; ekoloji təhlükəsizlik; xammal - resurs təhlükəsizliyi; xarici iqtisadi təhlükəsizlik; enerji təhlükəsizliyi; ərzaq təhlükəsizliyi” kimi tərkib elementlərini - strukturunu müəyyənləşdirmək mümkün olur. İqtisadi təhlükəsizliyin sadalanan altsistemləri xarici mühitin əlahiddə götürülmüş seqmentlərini özündə ehtiva edir. Aydınır ki, bu seqmentlərin inkişafı hər şeydən əvvəl, mezo və mikrosəviyyələrdə təsərrüfat subyektləri üçün imkan və təhlükələri müəyyənləşdirir (şəkil 1)

Şəkil 1. İqtisadi təhlükəsizliyin elementləri

1) “*maliyyə təhlükəsizliyi*” - maliyyə-bank sisteminin elə bir vəziyyətidir ki, dövlət müəyyən hədd çərçivəsində hakimiyyət orqanları və bazar institutlarının normal fəaliyyət göstərmələri üçün ümumi iqtisadi şəraitin yaradılmasına zəmanət verir”. Maliyyə təhlükəsizliyinin əsas struktur həlqələrinə ümumdövlət büdcəsi, iqtisadi regionların büdcəsi, maliyyə bazarı, daxili və xarici dövlət borcu, tədiyyə balansı, korporasiyalar və ev təsərrüfatlarının maliyyəsi aid edilir.

2) “*enerji təhlükəsizliyi*” faydalı qazıntıların hasil edilməsi və yanacaq - enerji resurslarının istehsalı, ötürülməsi və bölüşdürülməsi ilə bağlı iqtisadiyyatın təhlükəsiz vəziyyətini xarakterizə edir.

Təbii ki, enerji təsərrüfatının səmərəli fəaliyyəti maliyyə bazarı və bütövlükdə isə əmtəə - pul mexanizminin fasiləsiz fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Bu baxımdan yanacaq - enerji komplekslərinin modernləşdirilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin etmək məqsədi ilə yanacaq - enerji resurslarını istehlak edən sahələrdə yeni texnologiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3) “*hərbi təhlükəsizlik*” - xarici təhdidləri dəf etməyə hazır olan ordunun struktur vəziyyətini müəyyənləşdirir. Hərbi - sənaye təhlükəsizliyi beynəlxalq situasiyanın arzu edilməz inkişafı və

ölkənin geosiyasi statusunun aşağı düşməsinə təhdidlər yaranan zamanı hərbi (müdafiə) təhlükəsizliyin təmin edilməsi qabiliyyətini səciyyələndirir.

4) “*ərzaq təhlükəsizliyi*” - bütün insanların sağlam və aktiv həyat tərzini keçirmələri üçün zəruri olan kəmiyyət baxımından yetərli təhlükəsiz qidaya zamanın hər anında fiziki və iqtisadi giriş imkanlığı situasiyası kimi interpretasiya olunur. “Dünya ərzaq təhlükəsizliyinin Roma bəyannaməsində” (*Roma 13 noyabr 1996-ci il*) hər bir insanın ərzaq təhlükəsizliyi hüququ hər bir dövlətin öhdəlikləri sırasına daxil edilmişdir.

Ərzaq təhlükəsizliyi insanların zəruri aktiv həyat tərzini keçirmələri üçün hər an kifayət edə biləcək həcmdə təhlükəli olmayan qida məhsullarına fiziki və iqtisadi giriş imkanlarına malik olduqları situasiyadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə “ərzaq təhlükəsizliyi” bir analiz olaraq 1974-cü ildə taxılın qiymətinin kəskin artması ilə bağlı 169 ölkəni və Avropa Birliyini özündə birləşdirən BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (*ƏKTT - Food and Agriculture Organization – FAO, 1945-ci il 16 oktyabrda Kanadanın Kvebek şəhərində təsis olunub və mənzil qərargahı Roma şəhərində yerləşir*) İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində təşkil etdiyi Ərzaq problemləri ilə bağlı Ümumdünya Konfransında (*iki ildən bir çağırılır*) qəbul edilmiş və keçən əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından etibarən isə elmi dövriyyədə geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Devizi “*aclıq olmadan dünya qurmağa kömək et*” -dən ibarət olan ƏKTT-yə görə “ərzaq təhlükəsizliyi - bütün insanların aktiv öz sağlam həyatını təmin etmək üçün lazımı həcmdə təhlükəsiz və qidalı ərzaq məhsullarına fiziki və iqtisadi əlçatanlığının mümkünlüyüdür”.

Milli təhlükəsizlik sistemi daxilində aparıcı rol oynayan ərzaq təhlükəsizliyi nəinki dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin, eləcə də siyasi və ekoloji təhlükəsizliyinin mühüm elementi hesab olunur, aqrar və iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri kimi çıxış edir.

Ərzaq təhlükəsizliyi milli ərzaq sisteminin ideal vəziyyətə gətirilməsinin hərəkət vektorunu formalaşdırır. Buna görə də, ərzaq təhlükəsizliyinə nailolma fasiləsiz bir proses kimi daim cərəyan edərək öz növbəsində ölkədə aparılan ərzaq siyasətinin, o cümlədən aqrar strategiyasının reallaşmasının inkişaf prioritetlərini və icra mexanizmlərini dəyişikliklərə uğradır.

Ərzaq təhlükəsizliyi əsasən kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq istehsalı sahəsində mövcud vəziyyətin yaxşılaşdırılması hesabına təmin edilməlidir. Bəşər varlığının bütün mərhələlərində ərzaq təminatının əsas mənbəyi kimi kənd təsərrüfatı çıxış etmiş və etməkdədir.

“Yaşıl inqilab” çərçivəsində həyata keçirilən ərzaq istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı dünya təsərrüfat sisteminin funksionallığının mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edərək dünya siyasətinin prioritetləri sırasında xüsusi yer tutur. Dünya təsərrüfat fəaliyyətinin əsas subyekt və obyekt olan insanın, işçi qüvvəsinin həyat fəaliyyəti birbaşa olaraq ərzaq təminatından asılıdır. Planetin 20%-nin, ölkə əhalisinin isə 35.8%-nin həyat fəaliyyəti kənd təsərrüfatı sferası ilə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 5% olduğu halda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 50%-dən çoxdur. Ərzaq məhsulları içərisində insan qidasının əsasını (50%) taxıl təşkil edir və onun nisbəti heyvandarlıq məhsulları (1 kq ət istehsalı üçün 7 kq taxıl tələb olunur) hesabına dəyişir.

Hər bir dövlətin aqrar və iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən birini təşkil edən ərzaq təhlükəsizliyi iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətini özündə əks etdirir ki, mövcud imkanlar hesabına əhalinin aktiv, sağlam həyat tərzini keçirməsi üçün zəruri həcmdə ərzaq məhsullarına olan tələbatını ödəmək mümkün olsun. Hər bir vətəndaşın ərzaq istehlakı səviyyəsindən bilavasitə asılı olan ərzaq təhlükəsizliyi həm mikro, makro, həm də global xarakter daşıyır. Ərzaq təhlükəsizliyinin mikro

aspektləri hər bir fərdin yaşamaq imkanlarını, makro aspektləri isə ölkənin ümumi inkişaf səviyyəsini, qlobal aspektlər isə beynəlxalq münasibətlər və dünyada baş verən geosiyasi dəyişikliklərə xarakterizə edir və onlardan bilavasitə asılıdır. Ümumiyyətlə, ərzaq təhlükəsizliyi həm mütəmadi, həm də müvəqqəti - dövrü olaraq özünün böhran mərhələsini yaşayır. Ərzaq təhlükəsizliyinin xroniki xarakter daşması adətən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün səciyyəvi hal hesab edilir. Bu proses həmin ölkələrdə iqtisadi inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, eyni zamanda büdcə imkanlarının məhdudluğu, kənd təsərrüfatında və onunla bağlı sahələrdə intensiv texnologiyaların tətbiqinin aşağı səviyyədə olması, infrastrukturun zəif inkişafı, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yerli ərzaq istehsalının rəqabətə davamlılığının, keyfiyyətinin aşağı olması və s. bu kimi çoxsaylı faktorlarla bağlıdır.

Milli ərzaq təminatı sistemini optimal vəziyyətə gətirilməsini formalaşdıran ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə hər bir ölkənin milli ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsinə əsaslanır. İstənilən bir dövlətin siyasi suverenliyi hələ onun ərzaq suverenliyinin təmin edilməsi anlamına gəlmir. Ölkənin milli ərzaq suverenliyi o deməkdir ki, baş verə biləcək hər hansı ekstremal fəvqəladə vəziyyətlər zamanı əhalinin ərzaq və qida məhsulları ilə təmin etmək məqsədi ilə dövlət idxaldan asılılığın aradan qaldırılmasına səy göstərir, yaranmış tələbatı xüsusi mənbələr hesabına ödəmək iqtidarında olur və ölkənin ərzaq böhranı yaşamasına imkan vermir.

XX əsrdə dövlətlərarası ticarətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq ərzaq problemi bir qrup dövlətlərin digərləri üzərində siyasi təzyiq vasitəsinə çevrilmişdir. Belə ki, bu tip ölkələr özlərinin ərzaqla təminatını yüksək səviyyədə saxlamaqla digər ölkələrin ərzaq problemini fasiləsiz olaraq dərinlən aradır və bu əsasda malik olduqları bazar paylarını genişləndirməyə çalışırlar. Bu isə ixracatçı ölkələrə idxalçı ölkələrlə qarşılıqlı münasibətlərdə yumşaq təsir vasitələri (gömrük baryerləri, qiymət siyasəti, ixrac subsidiyaları və s.) ilə yanaşı, sərt tədbirlərin (embarqo, idxala qoyulan qadağalar, iqtisadi sabotaj və s.) tətbiqini şərtləndirir. Eyni zamanda, ərzaq idxal edən ölkələr xarici iqtisadi siyasəti daxili ərzaq bazarının, daxili istehsalçı və ixracatçıların xarici rəqabətdən müdafiəsinə, eləcə də ərzaqla özünün təminatını yüksəldərək daxili bazarların idxal üçün tamamilə bağlanması istiqamətinə yönəldirlər. Göründüyü kimi, ərzaq təhlükəsizliyi bütün dünya ölkələri üçün dövlətin suverenliyinin, onun daxili siyasətinin və eyni zamanda, beynəlxalq əlaqələr müstəvisində suverenliyinin əsas şərti kimi çıxış edir.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə, makroiqtisadi situasiya, ictimai istehsalın və əhali gəlirlərinin səmərəliliyi ilə dəyərləndirilir və onun mövcud vəziyyəti bir sıra göstəricilərlə xarakterizə olunur. Ərzaq təhlükəsizliyi təminatının hər nəfərə düşən taxıl istehsalı göstəricisi: bütün dünya üzrə 327 kq; inkişaf etmiş ölkələrdə 635 kq; inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 235 kq təşkil edir. 2025-ci ildə planetdə əhalinin 8,5 milyard nəfərə çatacağını və onun 83%-nin isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayacağını proqnozlaşdıran bir sıra beynəlxalq ekspertlərin fikrincə dünya əhalisinin illik 80 milyon artımında belə yaxın 20 il ərzində dünya əhalisinin ərzaq məhsullarına tələbi ödənilsə də ərzaqla təminat problemi getdikcə mürəkkəb xarakter alacaq. Bununla əlaqədar olaraq Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (ƏKTT) apardığı tədqiqatların nəticələrinə görə 2030-2050-ci illər üzrə: a) qidalanma vərdişlərinin dəyişməsi və b) hər bir regionun istehsal potensialının aşkar edilməsi əsasında resurslardan davamlı istifadə kimi iki əsas uzun müddətli problemin həllinə xüsusi olaraq diqqət yönəldirlər.

Əgər əvvəllər ərzaq təhlükəsizliyinin başlıca göstəriciləri kimi əhalinin hər nəfərinə düşən orta gəlirlər, ərzaq taxılının keçici qalıqları (taxılın 60 günlük ehtiyatı və ya ümumi illik istehlak həcminin 17-20%-i), idxalın ümumi strukturunda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi çıxış edirdisə (2024-cü il

ildə ölkəmiz üzrə 16.6% təşkil etmişdir), indi bugöstəricilər sistemi bir qədər genişləndirilərək daha mürəkkəb xarakter almışdır. Bura əsasən aşağıdakılar aid edilir:

1. Ayrı - ayrı əhali qruplarının ümumi xərclərində ərzaq xərclərinin payının xüsusi çəkisi. Ölkə əhalisinin ərzaqla təminatının yaxşılaşdırılması zamanı nəzərə alınmalı olan məqamlardan biri də əhalinin gəlirləri, istehlak xərcləri və istehlak xərclərində ərzaqxərclərinin xüsusi çəkisi ilə bağlı göstəricilərdir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsi olaraq birbaşa əhalinin həyat şəraitinin yüksəlməsini xarakterizə edən göstəricikimi orta aylıq əmək haqqı 2023-cü ilə nisbətən 2024-cü ildə 108% artaraq 96.8 manat təşkil etmişdir.

Məlumatların təhlili göstərir ki, son beş ildə ev təsərrüfatlarında adambaşına düşən aylıq gəlirlər və istehlak xərcləri təxminən 1.6 dəfə artaraq orta hesabla 340 manat ətrafında dəyişmişdir. Maraqlı cəhət budur ki, ümumi istehlak xərclərinin strukturunda ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi son beş ildə artmağa meylli olmuşdur. Əgər 2020-cı ildə ümumi istehlak xərclərinin strukturunda ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 41.4% paya malik idisə, 2023-cü ildə bu göstərici 1.3% bəndiartaraq 42,7% təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi, ümumi xərclərin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi hələ də kifayət qədər yüksək olaraq qalır. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 25% ətrafında dəyişir ki, bu da Azərbaycan üzrə göstəricilərdən daha aşağıdır.

2. Məkanca ərzaqların əldə edilməsi imkanları (ölkənin müxtəlif regionlarında eyni əmtəələrin pərakəndə qiymət səviyyəsinin müqayisə edilməsi yolu ilə ölçülür). Ərzaq təhlükəsizliyinin əsas məqsədi - ölkə əhalisini kənd təsərrüfatı məhsulları, xammal və ərzaqla davamlı olaraq etibarlı təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün daxili istehlak bazarında həyat və sağlamlıq üçün təhlükəsiz ərzaq məhsullarının yetərincəfiziki mövcudluğu təmin edilməlidir. Əhali isə həmin ərzağı əldə etmək imkanına malik olmalıdır.

3. Ev təsərrüfatında itkiləri azaldan və iş vaxtına qənaət edilməsinə şərait yaradan müasir ərzaq növlərinin istehlakının xüsusi çəkisi. Azərbaycan əhalisi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının müəyyən etdiyi gündəlik və illik qida normasından xeyli aşağı miqdarda ərzaq məhsulları istehlak edir, xüsusən yüksək kalorili məhsulların istehlakı müəyyən olunmuş normadan xeyli aşağıdır. Faktiki olaraq ölkə vətəndaşının il ərzində istehlak edəcəyi ərzaq məhsullarının Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən 2014-cü il 6 iyun tarixli 182 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən istehlak norması cədvəl 1 verilmişdir.

Cədvəl 1.

Minimum istehlak səbəti üzrə əsas növ ərzaq məhsullarının illik istehlak normaları, kq

	Əmək qabiliyyətli yaşadək əhali	Əmək qabiliyyətli yaşda əhali	Əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı əhali	Orta hesabla bütün əhalinin hər nəfəri üçün*
Əhalinin xüsusi çəkisi, faiz**)	21.2	68.7	10.1	100
Çörək və çörək məhsulları (una çevirməklə)	100.5	136.8	107.9	126.2

Kartof	42.0	54.8	40.2	50.6
Ət və ət məhsulları	29.6	32.9	25.6	31.5
Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	258.6	223.6	233.8	232.1
Balıq və balıq məhsulları	8.0	7.7	6.8	7.7
Yumurta, ədəd	183.0	150.0	100.0	152
Kərə yağı	6.0	7.0	5.8	6.7

**) Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş minimum istehlak normalarına əsasən, orta kəmiyyətlərin çəkili düsturundan istifadə etməklə hesablanmışdır.*

***) Orta hesabla bütün əhalinin hər nəfəri üçün minimum istehlak normasının hesablanmasında çəki kimi müvafiq əhali kateqoriyasının xüsusi çəkisindən istifadə edilmişdir.*

4. Ərzaq məhsullarının “təbiiliyi” və keyfiyyətlik səviyyəsi. Hazırda qloballaşandünyanın ərzaq bazarında ekoloji təmiz, keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına ciddi ehtiyac duyulur. Hal-hazırda dünyada, xüsusi ilə inkişaf etmiş ölkələrdə ekolojicəhətdən təmiz məhsulların istehlakının artırılması ənənəsi formalaşmışdır. Ekoloji təmiz məhsullar adi məhsullarla müqayisədə tərkibində zərərli maddələrin miqdarı dəfələrlə azolan, normativlərə uyğun məhsullar hesab olunur. Ekoloji yönümlü yanaşma təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin ətraf mühitə neqativ təsirlərinin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan təkcə iqtisadi tədbirlərin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılmasını deyil, eyni zamanda həm dövlətin, həm də biznes strukturlarının ekoloji yönümlü iqtisadiyyatın inkişafında prioritetlərin müəyyənəşdirilməsinə daha çox üstünlük verilir.

O da nəzərə alınmalıdır ki, ölkəmizin malik olduğu müvafiq resurs bazası ekolojitetəmiz məhsul istehsalına geniş imkanlar yaradır. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq bu imkanlardan daha səmərəli və məqsədyönlü istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

5. Əhalinin sağlamlığına zərər vura biləcək keyfiyyətsiz qida məhsullarının istehsalıvə istehlakının aradan qaldırılması. Sağlamlığın təmin olunması üçün insanların istifadə etdiyi ərzaq məhsulları standartlara cavab verməli və həyat üçün təhlükəsiz olmalıdır.

6. Ərzaq məhsullarının iqtisadi baxımdan əlverişliliyi (ölkə vətəndaşlarının sosial statusundan və yaşadığı məkandan asılı olmayaraq minimal hədd daxilində qida məhsullarının istehlakına imkan yaradan gəlirlərin səviyyəsi). Statistik təhlillər göstərir ki, bu gün dünya üzrə bütün ərzağın təxminən 1/3 hissəsi, yer kürəsi əhalisinin 75%-ni əhatəedən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehsal edilir. Həmin ölkələrin dünya ərzaq ixracındapayı 32%-ə, idxalında payı isə 26%-ə bərabərdir. İqtisadçılar bu ölkələrdə ərzaq istehlakının aşağı səviyyədə olmasını, onlarda mövcud iqtisadi inkişaf və adambaşına gəlir səviyyəsinin yetərli olmaması ilə əlaqələndirirlər.

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin əsas meyarı həm də həcm ehtibarı ilə ümumi əsas ərzaq məhsullarının 75-80%-nin milli əmtəə istehsalçıları tərəfindən yaradılması və əhalinin istehlak etdiyi bioloji mükəmməl məhsulun tövsiyə edilən kaloriliyi sutkada 3300 kkal-dən aşağı olması ilə xarakterikdir. Belə ki, hər nəfər hesabı ilə bu göstərici Gürcüstanda2249, Ukraynada 2727,

Belarusiyada 3007, Qazaxıstanda 3095 kilokalori olduğu halda, gün ərzində Azərbaycanda ərzaq istehlakı səviyyəsi aşağı - orta hesabla 2242 kilokaloritəşkil edir.

7. Qida məhsullarının istehsalı və ixracının keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi hesabına rəqabətqabiliyyətli və idxaləvəzləyici məhsul istehsalı sahəsində məqsədyönlü işlərin həyata keçirilməsi. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2024-cü ildə cəmi idxalın 1.7%-ni təşkil edən kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 2020-ci il ilə müqayisədə 1.5, 2023-cü ilə nisbətən isə 1.1 dəfəartmışdır.

Qlobal bazara integrasiya şəraitində daxili bazarda həm istehlak tələbatının, həm də emal sənayesinin kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının artımı hesabına müxtəlifkənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının idxalı 2023-cü ildə 2020-ci nisbətən əsaslı şəkildə artmış və təhlil aparılan illər ərzində bu göstərici üzrə atırma trendi müşahidə olunur (*cədvəl 2*).

Cədvəl 2.

Kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarının idxalı və ixracı

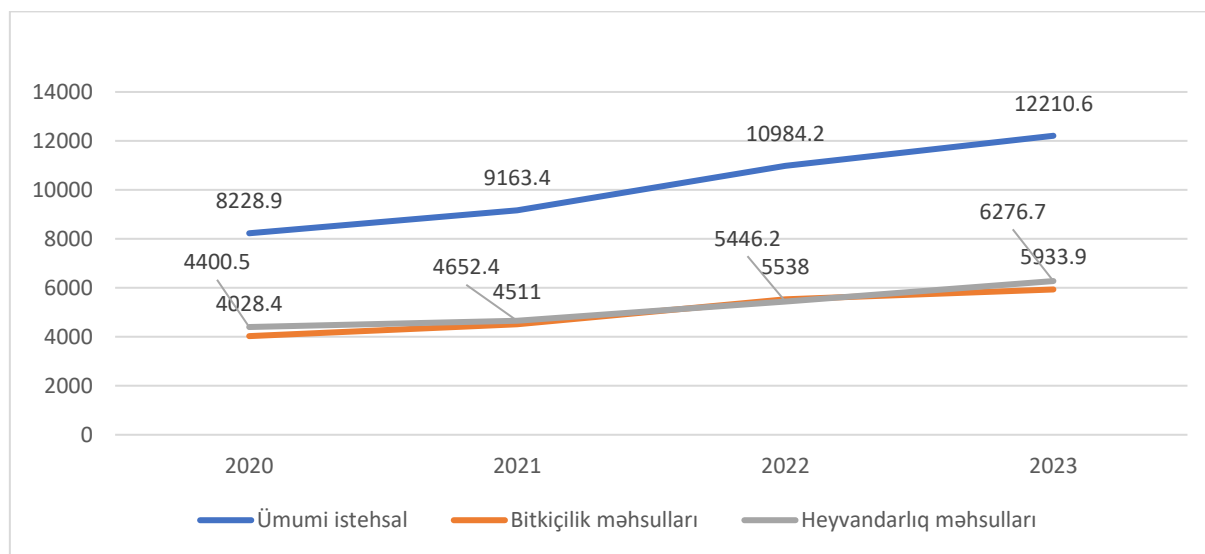
	Ölçü vahidi	2020	2021	2022	2023	2024
ÜDM	<i>min manat</i>	72.578.1	93.203.2	133.972.7	123.128.4	126.337.0
<i>Real artım</i>	<i>%-lə</i>	4.2	5.6	4.7	1.4	4.8
Kənd təsərrüfatında real artım	<i>%-lə</i>	1.9	3.3	3.4	3.0	1.0
ÜDM - də payı	<i>%-lə</i>	6.7	5.7	4.6	5.5	5.7
Xarici ticarət dövryyəsi, cəmi	<i>mln.ABŞ dolları</i>	24.464.6	33.911.2	52.686.5	51.184.5	46.612.1
İxrac		13.732.6	22.208.0	38.146.7	33.898.4	26.554.1
<i>Artım pempı</i>	<i>%-lə</i>	-30.1	61.7	71.8	-11.1	-21.7
Qeyri-neft ixracı	<i>mln.ABŞ dolları</i>	1.843.3	2.714.7	3.048.0	3.347.9	3.356.5
Kənd təsərrüfatı və emalı məhsulları	<i>mln.ABŞ dolları</i>	926.2	1.105.5	1.140.8	1.143.4	1.328.1
İdxal	<i>mln.ABŞ dolları</i>	10.732.0	11.703.2	14.539.8	17.286.1	17.746.6
<i>Artım pempı</i>	<i>%-lə</i>	-21.5	9.0	24.2	18.9	2.7
Kənd təsərrüfatı və emalı məhsulları	<i>mln.ABŞ dolları</i>	1.911.5	2.221.7	2.700.1	2.590.1	2.919.9
o cümlədən yeyinti məhsulları	<i>mln.ABŞ dolları</i>	1.640.7	1.929.9	2.363.1	2.160.3	2.474.8

Mənbə: *Cədvəl Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

2020 - 2023-cü illər ərzində natural ifadədə idxal olunan diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar 1.2. dəfə (yəni, 104319 min ABŞ dolları) heyvan və ya bitki mənşəliyələr və yağları 1.13 dəfə (yəni, 21752.4 min ABŞ dolları), hazır ərzaq məhsulları,alkoqollu və ya alkoqolsuz içkilər, sirkə, tütün və onun əvəzediciləri 1.6 dəfə (yəni, 433.983.6 min ABŞ dolları) artmışdır.

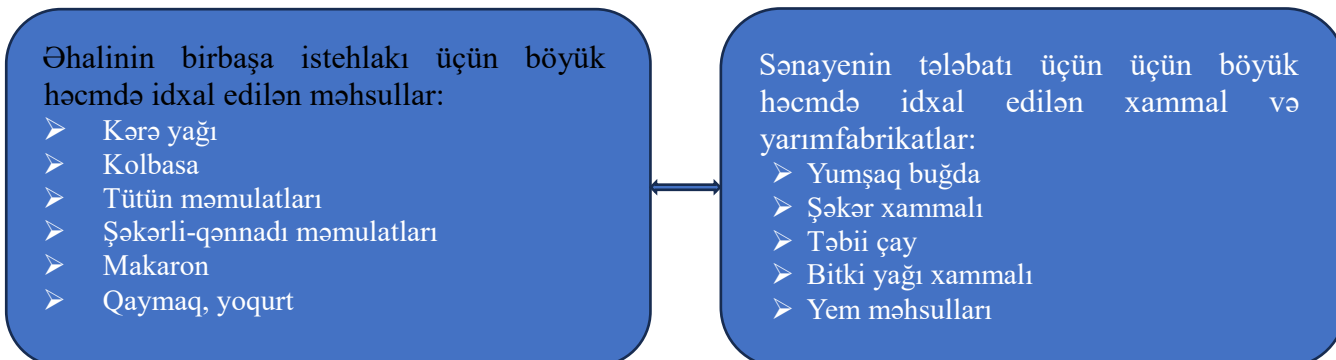
Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyinin əsas təminat məsələləri daxili vəxarici amillərdən asılı olmayaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) ölkənin hər bir vətəndaşının müəyyən edilmiş rəasional istehlak normasına əsasən fəal, sağlam həyat tərzi üçün lazımi təhlükəsiz və keyfiyyətli yeyinti məhsulları ilə fiziki və iqtisadi cəhətcə təmin edilməsinə nail olunması və onun yüksək səviyyədə saxlanılmasının təmin edilməsi;
 - b) təbii resurslardan intensiv və rəasional istifadə hesabına ölkənin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi üçün əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının dayanıqlı istehsalının inkişaf etdirilməsinə nail olunması;
- Rəsmi statistik məlumatlar və aparılan bazar təhlilləri göstərir ki, hazırda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə özünü təminatmə səviyyəsinin bir sıra məhsullar üzrə daha da yüksəldilməsi, həm cari, həm də perspektiv tələbat baxımından aktualdır (*şəkil 1*).

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi (milyon manatla)

Yerli istehsal hesabına özünü təminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsinə xüsusilə ehtiyac olan məhsullar *şəkil 2*-də verilmişdir.

Şəkil 2. Yerli istehsal hesabına özünütəminetmə səviyyəsinin yüksəldilməsinə xüsusi ehtiyac olan məhsullar

c) istehlak edilən yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə və keyfiyyətinə nail olunması;
ç) təbii fəlakətlər və digər fəvqəladə hallarda vətəndaşların yeyinti məhsulları ilə müntəzəm təmin edilməsi hesabına, yarana biləcək neqativ halların minimuma endirilməsi və təhlükəsiz yeyinti məhsullarının istehsalının və ərzaq təhlükəsizliyində daxili və xarici amillərin aradan qaldırılmasının təmin edilməsi.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın təşəkkül tapdığı müasir şəraitdə ən mühüm məsələlərdən biri məhz ölkə əhalisinin keyfiyyətli kənd təsərrüfatı və qida məhsullarına olan tələbatının dolğun ödənilməsi və bu əsasda ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə əhalinin ərzaq mallarına tədiyyəqabiliyyətli tələbini təmin etmək, bazar iştirakçıları arasında rəqabəti inkişaf etdirmək, yüksək keyfiyyətli məhsul çeşidini formalaşdırmaq, ərzaq məhsullarının dəyəri ilə istehlak dəyəri arasında tarazlıq yaratmaq, şəxsi istehlak üçün məcmu ictimai məhsulun bir hissəsini reallaşdırmaq və s. bu kimi funksiyaları yerinə yetirən milli ərzaq bazarının formalaşdırılmasından bilavasitə asılıdır.

Ərzaq bazarı ölkədə mövcud iqtisadi situasiyaya adekvat inkişaf etdirilir. Ərzaq bazarının effektiv fəaliyyəti ilk növbədə ərzaq resurslarının formalaşma mənbələrindən, xüsusi ilə kənd təsərrüfatından, yeyinti sənayesi müəssisələrindən, tədarükat təşkilatlarından, xarici ərzaq məhsullarının ixracından asılıdır. Bu prosesdə ərzaq bazarının iqtisadi mexanizminə mühüm əhəmiyyət verilir: vergi qoyma sistemi, qiymətməmələgəlmə, iqtisadi həvəsləndirmə və s. Ərzaq bazarının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri bu bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin məhsuldarlığından, resurs potensialından, xüsusi ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarından, qida sənayesi müəssisələrindən, idxaldan, həmçinin logistik təminatından birbaşa asılıdır. Yüksək resurs potensialına malik ərzaq bazarı səviyyəsində ərzaq təhlükəsizliyi əhalinin pul gəlirlərinə, ərzaq mallarının qiymətinə, vergi sistemə, topdan və pərakəndə ticarətinin həcmə, əhalinin tələbatına və digər faktorlara təsir edir. Ərzaq təminatının tələb olunan səviyyədə ödənilməməsi bazar iqtisadiyyatı doktorinasını qəbul edən hər bir ölkədə təkcə iqtisadi deyil, eyni zamanda siyasi müstəvidə xoşagəlməz situasiyaların yaranması üçün maddi zəmin formalaşdırır.

Hal-hazırda respublikanın ərzaq bazarı onun effektiv inkişafına maneə yaradan və bu sahədə kompleks elmi tədqiqatların aparılmasını tələb edən bir sıra problemlərlə (kənd təsərrüfatının maddi texniki bazasının günün tələblərinə cavab verməməsi, kənd təsərrüfatı texnikalarının əldə edilməsi mexanizminin mürəkkəbliyi, istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olan ekoloji vəziyyətin qənaətbəxş olmaması, kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsi, idxaldan asılılığın yüksək səviyyəsi, “gizli” sektorun ölkə iqtisadiyyatında yüksək paya malik olması, qida məhsulları ilə əhalinin təminatının kortəbii formalaşmış sisteminin hələ də mövcudluğuna s.) qarşılaşır. Təbii ki, bütün bazarlarda olduğu kimi ərzaq bazarının da logistik infrastruktur təminatı mütəmadi olaraq global və milli təsirlərə məruz qalaraq dəyişir. Xarici ölkələrin mövcud təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, belə dəyişikliklər hər şeydən əvvəl, ərzaq bazarının optimal fəaliyyəti ilə bağlı təşkilatı-iqtisadi mexanizmin təkmilləşdirilməsi sahəsində yeni forma və metodların axtarılmasını zəruri edir. Bəxşimədən həm əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi sistemində mövcud problemlərin həlli istiqamətlərindən biri məhz bazar iqtisadi qanunlarına və

sosial-iqtisadi situasiyaya adekvat ərzaq bazarının formalaşması və fəaliyyəti hesab edilir. Odur ki, iqtisadiyyatın müasir inkişaf səviyyəsində daxili və xarici mühüm amillərini, innovativ iqtisadiyyatın formalaşması üzrə milli xüsusiyyətləri uçota almaqla ərzaqbazarının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı yuxarıda qeyd edilən problemlərin həlli kifayətdə aktualıq kəsb edir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bütün başqa amillərlə yanaşı ərzaq bazarının logistik təminatı və onun yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilməlidir ki, ərzaq bazarının logistik infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi marketing sisteminin, korporativ informasiyalardan istifadə etməklə statistika sisteminin modernləşdirilməsini, lizing fondunun yaradılmasını, inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturunun formalaşmasını və s. nəzərdə tutur. Ərzaq bazarı iştirakçılarının maksimum effekt əldə etmələri üçün perspektiv inkişafa yönəlik optimal strategiya müəyyənləşdirilməlidir. Aydındır ki, bu məsələnin həlli bazar situasiyalarını nəzərə almaqla ərzaq bazarını xarakterizə edən çoxsaylı struktur elementlərinin müəyyən mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələr sistemini özündə ehtiva edir. Bu baxımdan ərzaq bazarını inkişaf etdirmək üçün istifadə edilən portfel, artım və rəqabət strategiyasından ölkəmiz üçün artım strategiyası daha məqsədomüvafiq hesab edilir. İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində ərzaq məhsullarının satışı ilə məşğul olan ticarət müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətinin artırılmasına kömək edən müterəqqi ticarət metodları və formalarının axtarılıb tapılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edən xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində innovativ ideyaların tətbiqi bütün təsərrüfat həyatının dayanıqlı inkişafını təmin edən və rəqabətqabiliyyətini yüksəldən hərəkətverici qüvvə hesab olunur [11, c. 30-35].

Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal iqtisadiyyatın maliyyələşmə mənbələrinin məhdudluğu, biznes lahiyələrinin və innovativ yeniliklərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli iqtisadi mühitin lazımı səviyyədə olmaması, bu sahədə normativ-hüquqi bazanın zəif inkişafı səbəbindən o qədər də sürətli olmayan inkişaf tempinə malikdir. Ərzaq bazarının effektiv inkişafını təmin etmək üçün iqtisadi tərəddüdlərin, kənarlaşmaların yol verilənməddə daxilində dinamik tarazlığın əldə olunmasına və praktiki baxımdan elmi nailiyyətlərin intensiv tətbiqinə istiqamətlənən dövlətin innovasiya siyasəti işlənilib hazırlanmalıdır [6, səh 18-19].

Ərzaq bazarının dinamik tarazlığı bu bazarın elə bir vəziyyətini nəzərdə tutur ki, istehlakın həcmi “gəlir - xərc”, “borc - xüsusi vəsaitlər” və s. bu kimi mühüm makro və mikro iqtisadi proporsiyalarda təzahür edir. Ərzaq məhsullarının ticarəti sahəsində innovasiyaların əsas istiqamətlərinə hesablaşmaların kontaktsiz texnologiyası, ticarət zallarında virtual naviqasiya, uzaq məsafədə yerləşən komanda və pərakəndə ticarət şəbəkələrinin effektiv idarəetmə vasitələri, fərdi qiymət praysinqləri və s. aid edilir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, ərzaq bazarının ayrı-ayrı iştirakçıları onlayn rejimdə ekspres çatdırma üsulundan istifadəyə daha çox üstünlük verirlər. Bu baxımdan ölkənin pərakəndə ticarət müəssisələrində logistik əməliyyatların avtomatlaşdırılmasına (call – mərkəzləri vasitəsi ilə sifarişlərin qəbul edilməsi, emalı və icarəsi, ticarət şəbəkələri üzrə sifarişlərin bölüşdürülməsi, kuryer xidməti vasitəsi ilə işlərin təşkili və s.) imkan verən “1C” platformasında xüsusi ekspres çatdırma metodundan geniş istifadə edilməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini hədəfləyən ərzaq bazarının inkişaf etdirilməsinin perspektiv istiqamətlərindən birinə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində logistik xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına, kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin, əhalinin ərzaq malları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına imkan verən klaster strukturlarının formalaşması və inkişafı aid

edilir. Bununla yanaşı, sözügedən bazarın inkişafında məhsulların bölüşdürülməsi, bazara irəlilədilməsi və istehlakı üzrə logistik sistem xüsusi aktualıq kəsb edir. Aydınır ki, belə bir sisteminin köməkliyi ilə ərzaq bazarı subyektlərinin aqrar məhsulların marketing sisteminə integrasiyasına və bu əsasda sinergetik effektivliyin əldə edilməsinə şərait yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasının kifayət qədər inkişaf etmiş iqtisadi potensialı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün yararlı torpaq sahələrinin mövcudluğu, həmçinin növbəli əkin sisteminin tətbiqi xüsusi resurslar hesabına ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı problemləri həll etməyə şərait yaradır. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatı əhəmiyyətli dərəcədə aqrar sektorun mövcud vəziyyətindən, ekoloji faktorlar nəzərə alınmaqla ərzaqın resurs potensialı uçota alınmaqla onlardan effektiv istifadə edilməsindən asılıdır.

Ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinə və məhsulların keyfiyyətinə nəzarət müəssisələrinin hazır məhsullarının yoxlanılması əsasında həyata keçirilir. Lakin, dünyada son on ildə ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sahəsində müşahidə edilən ənənəyə diqqət yetirsək görərik ki, məhsul istehsalından tutmuş əmtəələrin istehlakçılara çatdırılmasına qədər bütün təchizat zəncirə total logistik nəzarət edilməsi xüsusi ilə aktualıq kəsb edir.

Beləliklə, ərzaq bazarının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri, onun resurs potensialı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etməklə qarşılıqlı əlaqəli proses hesab olunur.

Nəticə

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından ərzaq bazarının fəaliyyəti sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsini ümumiləşdirməklə sözügedən bazarda mövcud problemləri, onların həlli yollarını, eləcə də bu ölkələrin ərzaq bazarının inkişaf modelinə şəraiz yaratmaq, ölkəmizin milli iqtisadi əməkdaşlığına və mövcud trendlərə uyğun “inkişaf nöqtəsini” müəyyən etməklə mümkündür.

Xarici təcrübəni öyrənməklə respublikanın ərzaq bazarının iqtisadi effektivliyini yüksəltməyə və bu əsasda ərzaq təhlükəsizliyinin problemlərini həll etməyə imkan verən bir sıra tövsiyələr irəli sürmək olar:

- kənd təsərrüfatında yüksək texnoloji sferanı yaxşılaşdırmaq: biotexnologiyaların inkişaf etdirmək, kənd təsərrüfatı təyinatlı texnoloji park yaratmaq və s.
- kənd təsərrüfatı ilə bağlı elm və texnika sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq səviyyəsini yüksəltmək, eləcə də ərzaq bazarını inkişaf etdirmək;
- icarə əsasında orta və kiçik həcmli mağazaların tam çeşidli kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə topdansa satış ticarətini həyata keçirmələri üçün iri kompleks mərkəzlərin yaratmaq;
- özündə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı və qida sənayesinin müdafiəsini, kənd təsərrüfatı sahəsində yüksək ixtisaslı kadr hazırlığını, qida məhsullarının təhlükəsizliyi üzrə təminat sisteminin təkmilləşdirilməsini və s. ehtiva edən ərzaq bazarının inkişafda olan resurs potensialını idxalın əvəzlənməsinə yönəltmək;
- ərzaq məhsulları ilə bağlı müasir ticarət formalarını inkişaf etdirmək və onları uyğun texnika və avadanlıqlarla təmin etmək;
- topdan və pərakəndə ticarətlə məşğul olanlar üçün uçota alınmayan ticarətin payının azaldılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirmək;
- “elektron” və “rəqəmsal” gömrüyün tətbiqi hesabına xarici malların keyfiyyətinə gömrük nəzarətini gücləndirmək;

- istehsalçıdan istehlakçıya qədər məhsulların logistik yeridilişinə nəzarəti təmin etmək;
- ərzaq məhsulları üzrə innovativ ticarət formalarını inkişaf etdirmək və xidmət metodlarını tətbiq etmək;
- idxalı əvəz edəcək məhsullar üzrə kompleks proqramlar işləyib hazırlamaq;
- ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarət sistemini gücləndirmək və s.

Beləliklə, logistikanın yaratdığı imkanlardan istifadə əsasında dünya təcrübəsinin Azərbaycan Respublikasının ərzaq bazarının fəaliyyət şəraitinə adaptasiyası əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatını müasir tələblərə cavab verə bilən yüksək səviyyəyə qaldırmağa şərait yaradar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (əlavə və dəyişikliklərlə). – Bakı: Qanun, - 2016, - 31 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (əlavə və dəyişikliklərlə). – Bakı: Qanun, - 2019, - 750 s.
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. - Bakı, 2016, - 111 s.
4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası. // Azərbaycan. - 2007, 24 may. səh.1-12.
5. Azərbaycan Respublikasının Statistik göstəriciləri. Bakı: "Səda", 2024.
6. Həsənov Ə.M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. / Ə.M.Həsənov. - Bakı: "Zərdabi LTD", - 2016. -700 s.
7. Бабурин, С.А., Дзлиев, М.А., Урсул, А.Д. Стратегия национальной безопасности России: Теоретико-методологические аспекты / С.А. Бабурин, М.А.Дзлиев, А.Д.Урсул. -М.: ИНФРА-М, - 2018. - 512 с.
8. Baidakov, A.N. Chernobay, N.B. Nazarenko, A.N. Zaporozhets, D.V. Sergienko, E.G. (2015) Methodical Bases for Developing Predictive Scenarios of Agribusiness // Asian Social Science. P. 9-18.
9. Богомолов, В.А. Экономическая безопасность. Учебник / В.А.Богомолов. - М.: «Экзамень», - 2019. - 295 с.
10. Внутренние угрозы обеспечения экономической безопасности России. В кн. «Модернизация и экономическая безопасность России: Т. 3» /Под ред. акад. Н.Я. Петракова. -М.: СПб: Нестор-История, -2012. - с.75-92.
11. Огарков, С.П. (2014) Причины кризиса в сельском хозяйстве и направления его оздоровления / С. П. Огарков // АПК: экономика, управление - 4. - с. 30-35. 62
12. Орлова, А.В. Эволюция понятия «экономическая безопасность» // -М.:Научные ведомости Белгородского государственного университета. Сер.: Экономика. Информатика, - 2012. 19 (138), - с.93-97.
13. Сенчагов, В.К. Экономическая безопасность России. Общий курс / В.К.Сенчагов. -М.: Дело, - 2020, - 818 с.
14. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. Э Сото. -М.: -Catallaxy, -1995. -11 ре.